

«6D020600-Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесіне іздену үшін ұсынылған Мұстафина Жанар Дүйсенбекқызының «Діни рәміздер: тарихы мен қазіргі кезеңі» тақырыбындағы диссертация жұмысына ресми рецензенттің

СЫН-ШІКІРІ

р/н №	Критерийлер	Критерийлер сәйкестігі	Ресми рецензенттің ұстанымы
1.	Диссертация тақырыбының (бекіту күніне) ғылымның даму бағыттарына және/немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес болуы	1.1 Ғылымның даму бағыттарына және/немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі:	Диссертация жұмысының тақырыбы еліміздегі ғылымның даму басымдықтарының ішінен – 7. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар саласындағы зерттеулерге және арнайы мамандандырылған бағыттардың ішінен – 7.2 Гуманитарлық ғылымдар саласындағы іргелі, қолданбалы, пәнаралық зерттеулер: 7.2.6 Қоғамды жаңғырту жағдайындағы тарих пен мәдениеттің, әдебиет пен тілдің, дәстүр мен құндылықтардың ортақтығы бабына сәйкес келеді.
		1) Диссертация мемлекет бюджетінен қаржыландырылатын жобаның немесе нысаналы бағдарламаның аясында орындалған (жобаның немесе бағдарламаның атауы мен нөмірі); 2) Диссертация басқа мемлекеттік бағдарлама аясында орындалған (бағдарламаның атауы); 3) Диссертация Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы Жоғары ғылыми-техникалық комиссия бекіткен ғылым дамуының басым бағытына сәйкес (бағытын көрсету)	«6D020600-Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесіне іздену үшін мемлекет бюджетінен қаржыландырылған докторантура аясында әзірленген диссертация жұмысы. Диссертация нақты мемлекеттік бағдарлама аясында орындалмаған. Диссертация Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы Жоғары ғылыми-техникалық комиссия бекіткен еліміздегі ғылым дамуының 7. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар саласындағы зерттеулер басымдығына сай келеді.
2.	Ғылымға маңыздылығы	<u>Жұмыс ғылымға елеулі үлесін қосады/қоспайды, ал оның маңыздылығы</u>	Маңызы зор зерттеу жұмысының ғылымға қосар үлесінің елеулі екені айқын. Ізденістің тақырыбы, жоспар-құрылымы,

		<u>ашылған</u> /ашылмаған	жүйелі мазмұны, ғылыми деңгейі мен теориялық маңыздылығы осындай түйінге негіз бола алады. Қол жеткізген ғылыми нәтижелер мен қорытынды тұжырымдар, өзектілігі, нақтылығы, шынайылығы, байыптылығы мен тиянақтылығымен дәйектелген.
3.	Өзі жазу принципі	Өзі жазу деңгейі: 1) жоғары; 2) орташа; 3) төмен; 4) өзі жазбаған	Ізденушінің қорғауға ұсынылған диссертация жұмысының қолжазбасы және зерттеу мақалаларынан жазу деңгейінің жоғарылығы мен өзіндік баяндау стилі, яғни қолтаңбасы анық байқалады. Сөз саптауы, толғамдары, түйін-тұжырымдарындағы өзіндік сипаты мен жалғастығы бұған дәлел бола алады. Ал ғылыми стилі ізденушінің маманданған саласындағы категориялық аппарат пен негізгі ұғым-түсініктерді жақсы меңгергенін, сындарлы ой қорыта алатындығынан хабар береді. Зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері мен зерттеулерін саралап, талдау жасап, зерттеу нысаны аясында ой елегінен өткізіп, қисынды тұжырымдарға дәйек етіп, оларды дәлелдей алуы осыны көрсетеді.
4.	Ішкі бірлік принципі	4.1 Диссертация өзектілігінің негіздемесі: 1) негізделген; 2) жартылай негізделген; 3) негізделмеген.	Диссертация жұмысының өзектілігі терең, егжей-тегжейлі және жан-жақты, кешенді түрде негізделген. Қазақстанның дінтанулық ғылымы аясында діни рәміздер мәселесін тарихи және дінтанулық әдістер арқылы арнайы әрі кешенді түрде зерттеуге тұңғыш рет қадам жасаудың өзі диссертация өзектілігінің басты негіздемесі және тақырыптың отандық ғылымның теориялық және қоғам өміріндегі сұраныстарға жауап беретін, күн тәртібіндегі практикалық мәселе екенін айғақтайды. Еліміздегі діни ахуал мен оның қоғам мүшелеріне әсері, заманауи қоғамның дамуындағы діни фактор, азаматтық және діни-конфессиялық айдентика мәселелері мен арақатынасы діни рәміздерді ұғынудың, түп-төркінін түсінудің мәнін ашудың, мағынасын анықтаудың қажеттігін көрсетіп отыр, осы тұрғыдан алғанда зерттеу нысаны өзекті, мақсат-

			міндеттерінің айқындығы күмән туғызбайды.
		<p>4.2 Диссертация мазмұны диссертация тақырыбын айқындайды:</p> <p>1) айқындайды; 2) жартылай айқындайды; 3) айқындамайды.</p>	<p>Діни рәміздерді зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері, Діни рәміздер және оның тарихи эволюциясы, Қазіргі діни рәміздер және оның трансформациясы тақырыбындағы үш тарау диссертация мазмұнын айқындайды және өзара байланыстылығы, сабақтастығы, қисынды реттілігімен біртұтастықты құрайды. Ізденістегі негізгі өзекті ойды тарқатып, байыптауға, соны әрі салмақты ғылыми нәтижелерге келуге мүмкіндік береді.</p>
		<p>4.3 Мақсаты мен міндеттері диссертация тақырыбына сәйкес келеді:</p> <p>1) сәйкес келеді; 2) жартылай сәйкес келеді; 3) сәйкес келмейді.</p>	<p>Диссертация жұмысының мақсаты мен міндеттері зерттеу тақырыбына сай келеді. Ізденісте нақтыланған діни рәміздердің қалыптасу тарихы мен қазіргі көрінісіне дінтанулық сараптама беру, сондай-ақ Қазақстандағы діни қайта өрлеу жағдайында халықтың діни санасын, қазақ халқының мәдени және рухани құндылықтарындағы рәміздер жүйесінің діни-философиялық мәніне талдау жасау мақсаты, оған сәйкес келетін, қойылған сегіз міндетте толықтай сараланған.</p>
		<p>4.4 Диссертацияның барлық бөлімдері мен құрылысы логикалық байланысқан:</p> <p>1) толық байланысқан; 2) жартылай байланысқан; 3) байланыс жоқ.</p>	<p>Диссертация жұмысында ғылыми методологиялық принциптердің тұтастығы сақталған. Диссертация жұмысының мазмұнына орай барлық бөлімдері мен логикалық құрылымы нақты келтірілген. Барлық қағидалар мен ғылыми нәтижелер өзара сабақтастықта логикалық тұрғыда негізделген. Диссертация жұмысы кіріспеден, бірнеше бөлімшелерге бөлінген үш тараудан, қорытындыдан, дереккөздерден тұрады және олар арнайы талаптарға сәйкес негізделген. Диссертацияның жоспары тақырыптың мәні мен маңызын ашып, әрбір тұжырымның бір-бірімен байланысына негіз болған. Жұмыстың ғылыми нәтижелерінің өзегі ретіндегі мәселеге, діни рәміздерге жан-жақты дінтанулық талдау жасалған. Жоспар ғылыми ізденіс нысанына сәйкес құрылған, жүйелі пайымдалған және ол диссертация мәтінінде айқын сипатқа ие болған.</p>

		<p>4.5 Автор ұсынған жаңа шешімдер (қағидаттар, әдістер) дәлелденіп, бұрыннан белгілі шешімдермен салыстырылып бағаланған:</p> <p>1) сыни талдау бар;</p> <p>2) талдау жартылай жүргізілген;</p> <p>3) талдау өз пікіріне емес, басқа авторлардың сілтемелеріне негізделген.</p>	<p>Автор ұсынған жаңа шешімдер дәйектеліп, оған дейінгі белгілі шешімдермен салыстырмалы түрде талданып, ізденушінің соны тұжырымдары нақтыланып көрсетілген. Іргелі зерттеулердегі ойтолғамдар ізденушінің ой-елегінен, сындарлы көзқарас сүзгісінен өткізіліп отырған. Діни рәміздер болмысын ғылыми тұрғыда тұжырымдаған өзіндік пікір жүйесімен, эволюциясы, трансформациясы мәселелерін терең бағамдаған мазмұнды тұжырымдарымен, отандық ғылымның теориялық және тәжірибелік маңызына өзіндік үлес қосады.</p>
5.	Ғылыми жаңашылдық принципі	<p>5.1 Ғылыми нәтижелер мен қағидаттар жаңа болып табыла ма?</p> <p>1) толығымен жаңа;</p> <p>2) жартылай жаңа (25-75 % жаңа болып табылады);</p> <p>3) жаңа емес (25 % кем жаңа болып табылады).</p>	<p>Диссертация жұмысының ғылыми нәтижелері мен қағидаттары толығымен жаңа. Ізденуші зерттеу жұмысының алдына қойған мақсат-міндеттерін жүзеге асыру барысында діни рәміздердің ерекшелігін айқындап, өзіндік анықтама бере алған; оның белгі эмблемамен, метафора, бейне, аллегория, миф, архетиппен арақатынасын ашып көрсеткен; діни рәміздің қалыптасу көздерін анықтап, генезисінің кезеңдерін айқындаған; қазіргі діндер жүйесіндегі рөлін, маңызын, қызметін бағамдай алған; қазіргі жаңа діни ұғымдар практикасындағы олардың жүйесі мен мазмұнын, қолданыстық ерекшелігін, трансформациясын дәйектеп берген.</p>
		<p>5.2 Диссертацияның қорытындылары жаңа болып табыла ма?</p> <p>1) толығымен жаңа;</p> <p>2) жартылай жаңа (25-75 % жаңа болып табылады);</p> <p>3) жаңа емес (25 % кем жаңа болып табылады).</p>	<p>Диссертацияның қорытындылары толығымен жаңа. Әрбір қорытынды жеткілікті талдауларға негізделген. Ізденушінің дәйектелген әрі тұжырымдалған қорытындысының деңгейі жоғары және жеткілікті негізделген. Ғылыми қорытындының өлшемдері диссертацияның негізгі қағидалары мен жаңалықтарына жауап береді.</p>
		<p>5.3 Техникалық, технологиялық, экономикалық немесе басқару шешімдері жаңа және негізделген бе?</p> <p>1) толығымен жаңа;</p> <p>2) жартылай жаңа (25-75 % жаңа болып табылады);</p>	<p>Диссертация жұмысының тақырыбы, зерттеу нысаны элеуметтік-гуманитарлық ғылым бағытында орындалған. Дегенмен техникалық, технологиялық, экономикалық салаларға тікелей қатысы болмағанымен ізденушінің ғылыми нәтижелерін, қорытындыларын еліміздегі қазіргі діни ахуал және діни қауіпсіздік мәселелерінің үйлесімді шешімін табуға,</p>

		3) жаңа емес (25 % кем жаңа болып табылады).	осы бағыттағы басқару шешімдеріне қатысты, сонымен бірге ұлттық мүддеге қайшы келетін деструктивті діни ағымдардың ұстанымдарын дәл анықтап, сырттан ағылған сенімдер мен жергілікті рухани дәстүрлер қақтығысының күшеюіне жол бермеу тұрғысындағы шешімдердің ғылыми арқауын нығайта түсуде қолдануға болады. Осы ретте ізденушінің ұсынылған шешімдердің бәрі жаңа және олар ізденістің өне бойындағы теориялық талдаулар мен дәйекті тұжырымдар арқылы толығымен жаңадан негізделген. Зерттеу жұмысында діни рәміздер табиғаты мен олардың қазіргі қоғамдағы орнының мәдени-философиялық, антропологиялық, дінтанулық тұрғыда терең бағамдалуы отандық әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың теориялық және тәжірибелік маңызына өзіндік үлес қосады және осы арнадағы зерттеулерге бастамашы болады.
6.	Негізгі қорытындылардың негізділігі	Барлық қорытындылар ғылыми тұрғыдан қарағанда ауқымды дәлелдемелерде негізделген/негізделмеген (qualitative research және өнертану және гуманитарлық бағыттары бойынша)	Диссертация жұмысының әр тарауының аяғында талдаулар негізінде байыпталған қорытындылар ойдың жинақтылығы мен тиянақтылығына, логикалық тұрғыдан дәйектелуіне үлес қосқан. Осының арқасында ізденістің соңындағы негізгі қорытындының да ғылыми тұғыры да дәлелді әрі толық тұтастыққа ие болған.
7.	Қорғауға шығарылған негізгі қағидаттар	Әр қағидат бойынша келесі сұрақтарға жауап беру қажет: 7.1 Қағидат дәлелденді ме? 1) дәлелденді; 2) шамамен дәлелденді; 3) шамамен дәлелденбеді; 4) дәлелденбеді. 7.2 Тривиалды ма? 1) ия; 2) жоқ. 7.3 Жаңа ма?	7.1 Негізгі қағидаттар толық дәлелденген. Ізденіс ауқымында автор тарапынан 7 қағидат айқындалған және олар зерттеудің нәтижесімен бірлікте тұтасқан. 7.2 Әр қағидат тривиалды емес саналады. Автор қағидаттарды ерекше тәсілмен, жан-жақты қырынан қалыптастырған. 7.3 Мейлінше жаңа. Отандық дінтану саласындағы зерттеулерде аталған ізденісте зерттеу нысанына алынған, талданған мәселелер арнайы қарастырылмаған. Сондықтан да нәтижелері жаңалығымен ерекшеленеді. 7.4 Қолдану деңгейі кең. Ғылыми нәтижелерді әлеуметтік-гуманитарлық ғылым саласында, осы бағыттағы пәндер

		<p>1) ия; 2) жоқ. 7.4 Қолдану деңгейі: 1) тар; 2) орташа; 3) кең. 7.5 Мақалада дәлелденген бе? 1) ия; 2) жоқ.</p>	<p>аясында және құзырлы органдардың қызметі ауқымында кеңінен пайдалануға болады. 7.5 Диссертацияның негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары 13 ғылыми мақалада жарияланды. Оның екеуі нөлдік емес импакт-факторы бар журналдарда, алтауы Қазақстан Республикасы ҒЖБМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда, бесеуі халықаралық ғылыми конференция жинақтарында жарық көрген. Жарияланған мақалалар жүргізілген жұмыстың мазмұнына толық сай келеді.</p>
8.	Дәйектілік принципі. Дереккөздер мен ұсынылған ақпараттың дәйектілігі	<p>8.1 Әдістеменің таңдауы – негізделген немесе әдіснама нақты жазылған: 1) ия; 2) жоқ.</p>	<p>Ізденістің методологиясы нақты, дәлелді, дәйекті, іргелі. Ізденуші өзі көтерген тақырыпты ашуда жүйелік, компаративистикалық талдау, ретроспективті және т.б. әдістерді тиімді пайдаланып, маңызды ғылыми жаңалықтарға қол жеткізген деуге толық негіз бар екенін атап көрсетуге болады. Методологиялық тұрғыдан алғанда, бұл ғылыми еңбектің аса маңызды сипаттамасы – діни рәміздердің діндер жүйесіндегі рөлі, маңызы және қызметі саралап және олардың ішкі мәніне, қазіргі жаңа діни ұғымдар практикасындағы рәміздердің маңызына, жүйесі мен мазмұны, қолданысы мен трансформациясына дінтанулық тұрғыда терең зерттеу деп санауға болады, яғни, зерттеу жұмысы деректемелік негіздерді нысанаға алуда өзіндік методологиялық ерекшеліктерге сүйенген.</p>
		<p>8.2 Диссертация жұмысының нәтижелері компьютерлік технологияларды қолдану арқылы ғылыми зерттеулердің қазіргі заманғы әдістері мен деректерді өңдеу және интерпретациялау әдістемелерін пайдалана отырып алынған: 1) ия; 2) жоқ.</p>	<p>Иә. Диссертация жұмысының нәтижелерінің компьютерлік технологияларды қолдану арқылы ғылыми зерттеулердің қазіргі заманғы әдістері мен деректерді өңдеу және интерпретациялау әдістемелерін пайдалана отырып алынғаны анық аңғарылады.</p>

		<p>8.3 Теориялық қорытындылар, модельдер, анықталған өзара байланыстар және заңдылықтар эксперименттік зерттеулермен дәлелденген және расталған (педагогикалық ғылымдар бойынша даярлау бағыттары үшін нәтижелер педагогикалық эксперимент негізінде дәлелденді):</p> <p>1) ия; 2) жоқ.</p>	<p>Теориялық қорытындылар мен ұсыныстардың ғылыми тұғыры, дәлелі, байыптылығы негізді және нақты дереккөздер мен ойтұжырымдарға сүйене отырып дәйектелген. Автордың өзіндік тұжырымдарын дәйектеуі проблематиканы зерттеу нысанына алып, әртүрлі көзқарастар мен ұстанымдардың барлығын бір мәселе төңірегінде топтастырып, діндер жүйесіндегі діни символдардың дінтанулық негіздерін айқындап беруінде көрініс тапқан. Ізденуші діни символдарды арнайы зерттеу нысанына айналдырудың тарихи танымдық аспектісімен қоса, қазіргі замандағы дін болмысын зерттеу мен танудың негізгі құрамдас бөліктерінің бірі екенін дәлелдеп береді және де ұлтымыздың діни сеніміндегі символдық жүйені рухани тамырларымызды, әрқилы кезеңдердегі бітім-болмысымызды, әлеуметтік тәжірибемізді тануымызда дәстүрлі діни танымымызбен тығыз байланыстылығын, оның өз орнын алуға тиістілігін, бүгінгімізді де, келешегімізді де баянды етудің негізі екенін пайымдайды. Жұмыста дәйектелген ғылыми ой-пікірлер мен тұжырымдарды халқымыздың рухани бірлігі мен ынтымағының артуының, діни сауаттылығының нығаюының, осы орайдағы ұлттық құндылықтарды дарытудың әлеуметтік-гуманитарлық ғылыми негіздемесі ретінде көруге болады.</p>
		<p>8.4 Маңызды мәлімдемелер нақты және сенімді ғылыми әдебиеттерге сілтемелермен расталған / ішінара расталған / расталмаған</p>	<p>Ізденуші зерттеуінде тақырыптың түрлі қырларын пайымдаған отандық және шетелдік ғалымдар еңбектерін, эмпирикалық дереккөз мәліметтерін зерделеу, талдау негізінде маңызды мәлімдемелерге қол жеткізген. Бұл ізденістің әр тарауындағы іргелі ғылыми әдебиеттерге жасалған сілтемелерден айқын аңғарылады.</p>
		<p>8.5 Пайдаланылған әдебиеттер тізімі әдеби шолуға жеткілікті/жеткіліксіз</p>	<p>Қолданылған дереккөздері әдеби шолу үшін жеткілікті. Ізденуші жұмысты әзірлеу барысында мүмкіндігінше зерттеу нысанына алынған тақырып аясындағы зерттеулерді қамти алған. Пайдаланылған әдебиеттер бөлігінде көрсетілген 228 дереккөз ішіндегі еңбектер мен тақырып бағытындағы</p>

			ізденістер іргелілігі мен негізділігімен назар аудартады. Дегенмен автордың ағылшын тіліндегі әдебиеттерді қолдану аясын кеңейтуі маңызды деп есептейміз.
9.	Практикалық құндылық принципі	9.1 Диссертацияның теориялық маңызы бар: 1) ия; 2) жоқ.	Зерттеудің теориялық құндылығы күннен-күнге сенім, таным-талғамның белгілі бір қалыптарға түсуі мен түсіруге ұмтылыстың күшеюімен сабақтасқан жаһандану кезеңіндегі рухани ізденістер мен толғаныстардың ұлғайған ахуалындағы дінтанулық зерттеулерге деген қажеттіліктің артуымен, діни білімдерге деген сұраныстың өсуімен және осы үдерістерге байыпты ғылыми тұжырымдар мен шешімдер ұсынуымен айқындалған, сонымен бірге, ізденіс мазмұнында зерделенген дәстүрлі діни-наным сенімдеріміздегі діни рәміздеріміздің ішкі мәнін тану мен олардың қазақтың ұлттық идеясының ажырамас бөлігі, шынайы рухани болмысы, кескін-келбеті, ұлттық менталитетіміздің рухани коды, өзегі екенін ғылыми деңгейде пайымдауында анықталған.
		9.2 Диссертацияның практикалық маңызы бар және алынған нәтижелерді практикада қолдану мүмкіндігі жоғары: 1) ия; 2) жоқ.	Диссертация жұмысының нәтижелері дінтанулық бағыттағы зерттеулерге негіз болуымен бірге, еліміздегі азаматтық қоғамның рухани негіздерін, діни конфессиялардың толеранттылығы мен диалогін қалыптастыруға да өз үлесін қосатыны анық. Сонымен бірге зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарындағы «Дінтану», «Тарих» білім беру бағдарламаларында білім алатын білімгерлерге қажетті теориялық, практикалық құрал ретінде ұсынуға болады. Ал діни рәміздерді зерттейтін зерттеушілерге бұл еңбектің бағыт-бағдарлық, сындарлық, танымдық мәні айрықша.
		9.3 Практикалық ұсыныстар жаңа болып табылады? 1) толығымен жаңа; 2) жартылай жаңа (25-75 % жаңа болып табылады);	Практикалық ұсыныстары толығымен жаңа. Осы тұрғыдағы жұмыстың жаңалығы мен құндылығын отандық дінтану ғылымы саласындағы алғаш рет жазылған ғылыми зерттеу екені де толықтыра түседі. Осы себепті де бұл бағыттағы теориялық және практикалық базаға жол ашуы, жаңа

		3) жаңа емес (25 % кем жаңа болып табылады).	зерттеулер мен ізденістерге түрткі болатындығы тұжырымымыздың дәйектілігін қуаттай түседі.
10.	Жазу және рәсімдеу сапасы	Академиялық жазу сапасы: 1) жоғары; 2) орташа; 3) орташадан төмен; 4) төмен.	Диссертацияның академиялық жазу сапасын жоғары бағалауға болады. Сауатты ғылыми стиль, қисынды, дәйекті ой-тұжырымдар ізденістің жоғары деңгейде жазылғанын, техникалық рәсімделуінің толықтығын, ғылыми жұмыстарға қойылатын талаптарға сәйкес келетіндігін де анықтайды.

6D020600 – Дінтану мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесіне іздену үшін ұсынылған Мұстафина Жанар Дүйсембекқызының «Діни рәміздер: тарихы және қазіргі кезеңі» атты диссертация жұмысы өзекті тақырыбы, айқын мақсат-міндеттері, толымды ғылыми жаңалығы, маңызды теориялық іргетасы, дәйекті зерттеу нәтижелерімен ғылыми жұмыс талантарына сай келеді. Осыны негізге ала отырып, Мұстафина Жанар Дүйсембекқызы 6D020600 – Дінтану мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға әбден лайықты деп санаймын.

Ресми рецензент:

Нұр-Мүбәрак Египет ислам мәдениеті университеті
дінтану кафедрасының меңгерушісі,
философия ғылымдарының кандидаты

Рыскиева

Рыскиева Айымжан Әбуқызы

13.06.2023

